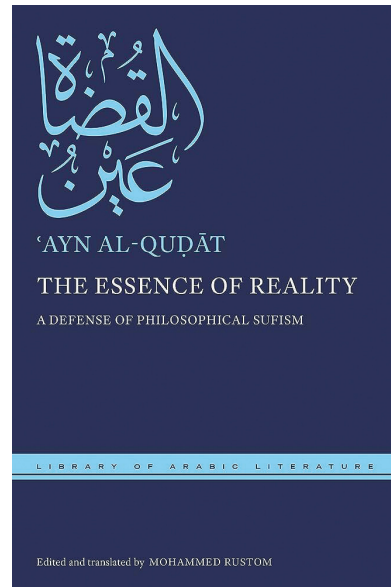

Vrijedno je napomenuti da je, prema Aristotelu, *Ljubav* istovremeno i *causa finalis*. U narednom potpoglavlju autor je tretirao Anaksagorine *homeomerije* (jednakodijelni sastojci) i *Nous* (Um). Homeomerije se pojavljuju kao osnovni elementi, koji pretpostavljaju *causa materialis*, a *Nous* je neograničeni pokretač koji ima potpuno znanje i najveću moć, sublimirajući značenje *causa efficiens*, *causa finalis* i *causa formalis*. Na samome kraju ovoga poglavlja autor prezentira Leukipove i Demokritove atomističke stavove. Rasparčavajući elejsko *biće* na beskonačno mnogo dijelova, atomisti su za svaki ovaj “komad” zadržali svojstva Parmenidovog *bitka*, poput vječnosti, nepromjenjivosti, stalnosti, bespočetnosti, neuništivosti, jednovrsnosti, ograničenosti i nedjeljivosti. Prepoznali su *causa materialis*, koji je za njih bio dvostruk: atomi i praznina. Iako je praznina nebiće, ona ipak postoji. Nužnim za smjer kretanja atoma označavali su *Ananke* (nužnost) i *Tyche* (slučajnost). U poglavlju koje je autor naslovio kao “Zaključak”, poentirano je Stagiraninim stavom da nije otkriven nijedan novi uzrok koji nije spomenut u njegovoj *Fizici*. Četiri uzroka koje je on postulirao u svojim metafizičkim promišljanjima, rani filozofi tek su mutno i neosviješteno promatrali. Stoga on ove stavove reflektira i grupiše ih pod jedinstvenim imenom *prvobitna filozofija*, ističući da je riječ o jednoj jedinoj znanosti koja se postepeno razvijala od kraja šestoga stoljeća prije nove ere, pa sve do prve trećine četvrtoga stoljeća prije nove ere. Na samom kraju knjige autor navodi i listu skraćenica upotrijebljenih u knjizi, kao i uvid u korištenu literaturu. Inače, knjiga sadrži 182 stranice, a čitateljstvu je dostupna od 2017. godine, kada je ugledala svjetlo dana u izdavaštvu Izdavačke kuće “Hijatus” iz Zenice. Također, uvidom u spisak korištene literature, u kojemu je navedeno 215 referentnih djela na nekoliko stranih jezika, te na jezicima balkanskih naroda, jasno je da ovo djelo zaslužuje da bude obavezno štivo svih onih koji se žele koliko-toliko ozbiljnije baviti proučavanjem historije filozofije, posebno grčke filozofije predsofratskoga perioda.

Ibro Mulić

MOST IZMEĐU IBN SINAA I ABU HAMIDA AL-GAZALIJA

‘Ayn al-Qudāt, The Essence of Reality: A Defense of Philosophical Sufism, New York University Press, New York, 2022, xxx, 241 str.

Djelo *Zubdat al-ḥaqā’iq* (*Suština stvarnosti*) napisao je tokom samo tri dana 514/1120. godine učenjak koji je imao tek dvadeset i četiri godine. Riječ je o filozofu, sufijski i kadiji ‘Aynu al-Qudātu (u. 525/1131), koji je rođen u zapadnoiranskom gradu Hemedanu. Bio je učenik šejha Ahmeda al-Gazalija (u. 520/1126), brata čuvenog Abu Hamida al-Gazalija (u. 505/1111). Ovog osobenjaka Seldžuci su pogubili kad je imao trideset i četiri godine, navodno pod optužbom za otpadništvo.

Nakon 902 godine izašao je novi prijevod tog djela na engleski jezik pod naslovom *The Essence of Reality: A Defense of Philosophical Sufism* (*Suština stvarnosti: odbrana filozofskog sufizma*), koji je sačinio Mohammed Rustom. Budući da je prevodilac i urednik ovog izdanja nedovoljno poznat našoj čitalačkoj javnosti, ovdje ćemo navesti nekoliko redaka o njemu. Dr. Mohammed Rustom (r. 1980) redovni je profesor islamskih nauka na Univerzitetu Karleton (*Carleton University*) (Kanada). Doktorirao je na Univerzitetu u Torontu (*University of Toronto*) 2009. god. Polja

njegova istraživanja, u kojima je međunarodno priznat stručnjak, jesu islamska filozofija, sufizam, tumačenje Kur'ana i međukulturna filozofija. Poznaje arapski, perzijski, francuski, njemački, gudžaratski i urdu, a piše na engleskom jeziku. Napisao je zapažene radove koji su prevedeni na albanski, bosanski, francuski, italijanski, kineski, njemački, perzijski, španski i turski. Saraduje u brojnim naučnim časopisima iz navedenih oblasti kao urednik, autor i prevodilac. Bio je pomoćni urednik čuvenog djela *The Study Quran* (prijevod i tumačenje Kur'ana na više od dvije hiljade stranica). Primio je mnoga akademska priznanja i nagrade – u Kraljevini Španiji, Sjedinjenim Američkim Državama, Ujedinjenom Kraljevstvu, Kanadi, Islamskoj Republici Iran i Ujedinjenim Arapskim Emiratima.

Sad se vratimo autoru. 'Ayn al-Quzat rođen je u porodici učenjaka 490/1097. god. Veoma rano se istakao u islamskim intelektualnim naukama, šafijskom pravu, matematici i arapskoj književnosti. Kao mladić postao je poznat kako u književnim tako i u filozofsko-teološkim krugovima pa je na koncu bio postavljen za glavnog sudiju u Hemedanu. Pisao je na arapskom i perzijskom. Prije negoli je zaronio u okean božanske ljubavi, 'Ayn al-Quzat morao je prvo hoditi njegovim žalom, gdje će smjestiti filozofiju i racionalnu teologiju.

Prije nego se latio pera da napiše *Suštinu stvarnosti*, kad je imao šesnaest godina, imao je *krizu izvjesnosti*, kao i veliki Abu Hamid al-Gazali, koji je preselio na Onaj svijet godinu prije. Pažljivo četverogodišnje proučavanje njegovih spisa pomoglo je 'Aynu al-Quzatu da se oporavi od ove krize i ponovno stekne duhovnu postojanost. Zatim se u dvadeset i trećoj godini susreo s Abu Hamidovim bratom, šejhom Ahmedom, koji je bio dobro poznat i visokocijenjen duhovni učitelj u perzijskim sufijskim kružocima. 'Ayn al-Quzat formalno je postao njegov učenik, a kasnije će ga Ahmed imenovati svojim duhovnim nasljednikom. To što je postao Ahmedovim učenikom najviše je ubrzalo njegovo duhovno razbuđivanje. Kad je 'Ayn al-Quzat počeo diktirati *Suštinu stvarnosti*, već je bio intelektualno i duhovno ostvaren pa je želio podijeliti plodove svoga duhovnog znanja sa svojim slušaocima i čitaocima, ali na jasan i razumljiv način. To je učinio nakon što mu se,

kako kaže, počelo otvarati *oko uvida* a ne *uvid intelekta*. Zato veli na kraju djela: "Toliko sam mogao prenijeti o onome što mi se otkrilo nakon što sam se odrekao formalnog učenja."

Tekst spomenutog djela je, poput svoga autora 'Ayna al-Quzata, izvanredan iz mnogo razloga, posebno zbog toga što predstavlja, po svojoj prilici, najranije filozofsko izlaganje sufizma u islamskoj intelektualnoj tradiciji. Ovo važno djelo vršit će značajan utjecaj kako na klasičnu islamsku filozofiju tako i na filozofski sufizam. Ono će biti uvršteno u kurikulum medrese *Mujāhidīyyah* – važno središte učenosti u Meragi u trinaestom stoljeću.

Neke od najvažnijih ličnosti u kasnijoj fazi islamskog mišljenja stjecale su znanje u ovoj ustanovi te su čitali *Suštinu stvarnosti*. Među njima su bili Shihābuddīn al-Suhrawardī (u. 587/1191) i Fakhruddīn al-Rāzī (u. 606/1210). Također znamo da je pod pokroviteljstvom Hülegü-hana u Meragi, slavni filozof i naučnik Nasīruddīn al-Ṭūsī (u. 672/1274) preveo *Suštinu stvarnosti* na perzijski. Mimo područja pod perzijskim utjecajem, ova knjiga bila je popularna i u arapskim dijelovima muslimanskog svijeta. To je posebno očito u djelu 'Abd al-Ghanīja al-Nābulusīja (u. 1143/1731), koji je hvalio umješnost knjige da uvidi "problem" razuma kad je neko u potrazi za Bogom. Zaista, spomenuto djelo je vjerovatno prvi potpuno razvijeni, mistički *potkovan* racionalni spis koji se tiče ograničenjâ intelekta u islamskoj tradiciji i u tom pogledu uveliko nadilazi djela poput, naprimjer, al-Gazalijevog *Mishkāt al-anwār* (*Niša svjetlosti*). Da bi to autor bio kadar učiniti, morao je izgraditi most između dvojice intelektualnih velikana čija je gledišta naslijedio, Ibn Sine i Abu Hamida al-Gazalija.

Suština stvarnosti napisana je jezgrovitim, lijepim stilom. Sastoji se od stotinu kratkih poglavlja isprepletenih kur'anskim ajetima, Vjerovjesnikovim izrekama, sufijskim maksimama i poezijom. Imajući u vidu filozofska djela Ibn Sine i Abu Hamida al-Gazalija, knjiga vodi čitaoca na filozofsko putovanje, s preglednim tumačenjima pitanja kao što su problem vječnosti svijeta, priroda Božije Biti i svojstava, pojmovi "prije" i "poslije" te odnos duše prema tijelu. Sve ove rasprave neprimjetno su povezane s temeljnim argumentom 'Ayna

al-Quzata da mističko znanje nadilazi područje intelekta. Tako on kroz cijelu knjigu stavlja naglasak na pojam *kušanja* (*dhawq*). Nadmašujući granice racionalnog mišljenja i spoznajnih vidova znanja, kušanje je isključivo povlastica prepoznavaoa (*ʿarif*) – osobe koja prepoznaje Boga u svemu, posebno unutar svoje duše. Kušanje uklanja pregradu između subjekta i objekta, te ukazuje na to kako postići ujedinjenje između to dvoje. Povrh svega, kako piše Rustom, kad kušamo neku stvar, znamo ponešto o njoj, što je mnogo stvarnije i opipljivije nego kad bismo pokušali diskurzivno umotati svoj um oko nje, opisati je i uhvatiti u svojevrstu konceptualnu mrežu.

Kušanje donosi osobi potpuno uvjerenje u nešto što Ayn al-Quzat naziva “stepen iza intelekta” (*al-ṭawr warāʾ al-ʿaql*). Jedna od stvari koje se mogu kušati na ovom uzvišenom stepenu jeste istinsko značenje ljubavi – prije nego se nadmaši intelekt, ljubav je samo koncept. Također, intelekt će ustanoviti svoju nesposobnost da opaža mnoga bića, a to je jedna od prvih stvari koja se nalodi na ovom stepenu.

Na početku djela *Suština stvarnosti* Ayn al-Quzat kazuje da se ova knjiga bavi raskrivanjem triju religijskih načela pomoću kojih ljudi, vjerujući u njih, obožavaju Boga. Zapravo, on piše, na nagovor nekih prijatelja, ovu knjigu koja će govoriti o tome gdje završava teorijsko razmatranje (*naẓar al-ʿuqūl*) u odnosu na Božiju Bit i Njegova svojstva, te vjeru u zbiljnost vjеровjesništva i Posljednjeg dana.

Što se tiče prevodilačkih rješenja, Rustom naglašava da je nastojao koristiti se konkretnijim jezikom u prijevodu, čak i kad su posrijedi neke riječi koje mogu imati tehničko značenje u djelima iz filozofije ili filozofske teologije. Tako jednu od najdražih riječi Ayna al-Quzata, *azal*, prevodi kao *beginningless* (*bespočetnost*) a ne kao

sempiternal (*oduvječnost*), *huwiyyah* kao *identity* (*identitet*) umjesto *ipseity* (*ipseitet*), *ijād* kao *effectuating existence* (*uzročna egzistencija*) a ne kao *existentialism* (*egzistencija*), *māhiyyah* doslovno kao *what it is* (*šta je to*) umjesto *quiddity* (*kviditet*). Nekad Ayn al-Quzat pod riječju *ʿulamā* podrazumijeva *učenjake* (*scholars*), a nekad filozofe i racionalističke teologe (za koje često upotrebljava izraz *al-ʿulamāʾ al-nāẓirūn*), *ʿaqlī* prevodi nekad kao *intellectual* (*intelektualno*) a nekad kao *rational* (*racionalno*), *idrāk* u tehničkom smislu znači *perception* (*opažaj*), a općenito *grasping* (*shvaćanje*). Posebno iznenađuje, rekli bismo prijatno, što riječ *maʿrifah* ne prevodi kao *gnosis* (*gnoza*) već, slijedeći Williama C. Chitticka, što čini i Joseph E. B. Lumbard, kao *recognition* (*prepoznavanje*), pa samim time i *ʿarif* kao *recognizer* (*prepoznavalac*), a ne kao *gnostic* (*gnostik*). Rustom *falsafah* prevodi kao *classical islamic philosophy* (*klasična islamska filozofija*), *ḥikmah* kao *philosophical mysticism* (*filozofski misticizam*), *kalām* kao *rational theology* (*racionalna teologija*). *Maʿānī* nekad prevodi kao *supra-sensory realities* (*nadosjetilne stvarnosti*), a nekad kao *meanings* (*značenja*).

Na kraju, smatram da je ovaj prikaz izvrsnog Rustomovog prijevoda prikladno završiti riječima Ayna al-Quzata: “Ova knjiga je gotovo beskorisna osim onima koji marljivo promišljaju o intelektualnim stvarnostima, iscrpljujući se mnogo u svojoj potrazi, sve dok ne postanu vični tome. No, takvo učenje nije dovoljno ako ne iskuse čežnju za nečim izvan znanja i intelekta. Stoga, oni koji nemaju tu čežnju u sebi treba da neprestano proučavaju ovu knjigu, jer je vrlo vjerovatno da će se ta čežnja pojaviti u njima. Ali ako ih pokušena svojstva odvrte od stalnog proučavanja ove knjige, od nje neće ništa dobiti.”

Haris Dubravac